

ILLÉSFALVI Péter

A németek által megszállt Bácság¹ helyzete 1941-ben, a Magyar Királyi Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnokságának jelentései² alapján

A katonai-politikai helyzet

A Magyar Királyi Honvédség alakulatai még meg sem indították támadásukat a Duna-Tisza köze jugoszláv szakasza, a baranyai háromszög és a Muraköz visszavételére, amikor a magyar politikai felső vezetés már a Bácságnak az anyaországhoz való visszacsatolását vetette fel a németek felé. Ez természetes volt a Szent István-i állameszme és a megelőző, több mint 20 esztendő revíziós politikája nyomán, reális pedig SZTÓJAY Döme berlini magyar nagykövet BÁRDOSSY miniszterelnöknek írott jelentése alapján. Az 1941. április 6-án kelt irat (tehát a német haderő Jugoszlávia elleni támadásának első napján) tartalmazta HITLER ígéretét, melyet személyesen a berlini magyar követtel közölt, s amely arról szólt, hogy Magyarország megkapja tőle az 1918-ban elvett területeket, név szerint említve a Bácságot.³ A német birodalmi kancellár ezen nézetét már március 27-én kifejtette egy beszélgetés alkalmával, melyet RIBBENTROP birodalmi külügyminiszterrel és WEIZSÄCKER külügyi államtitkárral folytatott.⁴ Április 14-én, amikor a magyar csapatok még be sem fejezték a harctevékenységet, ERDMANNSDORFF budapesti német követ azonban már azt közölte BÁRDOSSY-val, hogy a román kormány kérésére a Bácság egykori jugoszláviai részét kizárólag német csapatok szállják meg, így a német kormány nem tehet eleget a magyar hadvezetőség ama kérésének, hogy a kérdéses terület magyar megszálló alakulatok vegyék át.⁵ Ilyen értelemben nyilatkozott a kérdéssel öt nappal később a Führer is, aki a vezéri főhadiszállásra rendelt SZTÓJAY-t fogadta, sőt, megtoldotta azzal, hogy a Bácság német megszállás alatt levő része néhány hónappal később kerüljön átadásra Magyarországnak.⁶ WEIZSÄCKER egy hónap múlva, május 20-án és 28-án folytatott a berlini magyar követtel megbeszéléseket a fenti tárgyban. A német külügyi államtitkár HITLER április 19-i kijelentéseire utalt, a továbbiakban is azt tartotta mérvadónak, s a magyar kormány kéréseit emiatt nem látta teljesíthetőnek (bácsági lakosság mielőbbi felvilágosítása arról, hogy a terület véglegesen Magyarországhoz kerül; magyar adminisztratív szervek beeresztése a Bácság területére; a magyar csapatok által való birtokbavétel siettetése).⁷

A visszaigényelt egykori magyarországi terület sorsa a továbbiakban is bizonytalan maradt. Az anyaországhoz csatolás, mint elvi lehetőség, a későbbiekben is fennmaradt, státusa azonban 1944 októberéig – míg a szovjet csapatok és TITO partizánjai el nem érték földjét – jogilag nem lett rendezve. Mindvégig német megszállás alatt maradt, s Németország a gazdasági kiaknázás lehetőségét magának tartotta fenn. 1941 szeptemberében a Bácság irányítása formálisan a megalakuló belgrádi NEDIĆ-féle szerb bábkormány alá került⁸, de látni fogjuk, hogy ez a valóságban miképpen nézett ki. A magyar államvezetés mindettől függetlenül úgy tekintett a Bácságra, – legalábbis az 1942-es év első feléig mindenképpen – mint amelynek feltétlenül vissza kell térnie az anyaország kebelébe. Ezzel összhangban került sor a kérdéses területről származó információk gyűjtésére – elsősorban titkosszolgálati módszerekkel.

A jelentések

A budapesti Hadtörténelmi Levéltár vezérkarfőnökségi iratanyagában több jelentés található, amely a bácsági helyzetet elemzi, s amelyek zömmel a célterületen lefolytatott felderítések eredményeit dolgozzák fel. A Magyar Királyi Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnokságának⁹ 1941. augusztus 30. és december 4. között hét ilyen jelentése készült, s ezek egy-egy példányát a belügyminiszter, a BM VI/b. (csendőrségi szolgálati), és VII. (közbiztonsági) osztálya, valamint a Vezérkarfőnökség (VKF) 1. (hadműveleti) osztálya kapta. A VKF katonai közigazgatási osztályát a csendőrség szegedi 5. nyomozó alosztálya tájékoztatta.¹⁰ 1941. augusztus 30-a előtt is folyt már felderítés és arról jelentések is készültek, ezek pontos számát azonban nem ismerjük.¹¹ Az augusztus 30-a és december 4-e közöttiek viszont összefüggőek, a későbbi mindig a korábbira hivatkozik. Az 1942-es év elejéről még fennmaradt néhány jelentés, de március eleje után nem találni többet. Ez feltételezésünk szerint inkább jelenti, hogy csak a levéltárban áll rendelkezésre ennyi vizsgálható irat, mintsem azt, hogy az adatgyűjtést és annak rögzítést – tekintettel a területátadást illető halogató német kormányzati magatartásra – hivatalosan beszüntették volna. A jelentések terjedelme változó: másféltől 17 oldalig terjed. Persze az ilyesfajta iratok forráskritikai vizsgálata – származásukból és természetükből adódóan – mindig meglehetősen problematikus, de ez esetben segítségünkre volt, hogy rendelkezésre állt ugyanebből az időszakból, ugyannerre a célterületre irányuló adatszerzés eredménye más szervektől, nevezetesen a Magyar Királyi Rendőrség magyarkanizsai kapitányságától (négy jelentés) és a szegedi városi rendőr-

kapitányságtól (egy jelentés). Ezeket természetesen csak segédanyagként használhattuk; terjedelem, minőség, forrás szempontjából közel sem oly megbízhatóak, mint a központi nyomozó parancsnokság bizalmi egyének által gyűjtött adatai.

Az alábbiakban vázlatosan bemutatjuk a bánági helyzetet a tárgyalt iratok alapján, végül igyekszünk levonni a megfelelő következtetéseket. Némileg eltérünk a feltárni kívánt csendőrségi jelentések tematikájától, amelyek rövid, az általános helyzetet taglaló bevezetőre és járasonkénti részletes beszámolóra oszlanak. Az áttekinthetőség kedvéért a területivel szemben célszerűbbnek tartottuk a tárgyköri megközelítést.

Közigazgatás, politikai vezetés

A német megszállás után Nagybecskerek székhellyel felállították az ún. báni hivatalt, mely teljességgel német befolyás alatt állt. Érdekes, hogy az augusztus 30-i első jelentés azt a téves adatot közölte, hogy a nagybecskereki német katonai parancsnokság báró TALLIÁN Tibor törökkanizsai magyar földbirtokost nevezte ki a Bánág vezetőjévé [sic!], székhelye Törökkanizsa. Ezt azonban az október 16-i irat már cáfolja, s kiderül belőle, hogy TALLIÁN a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség vezetője, s megjegyezzük: valószínűtlen, hogy e tisztségét a németek közvetlen intézkedésére foglalta volna el. Visszatérve a nyár végi információkhoz, tudni vélték, hogy a magyar lakosságú községekben a főjegyző magyar, a segédjegyző – ha van megbízható – német lesz. Német településeken mindez fordítva, azzal, hogy a segédjegyző mindenképpen magyar. A szerb településeken a főjegyző magyar, a segédjegyző – ugyancsak a megbízhatóság feltételével – szerb. A hivatalos nyelv az egész bánági területen a magyar lesz. A német katonai parancsnokság továbbá kijelentette azt is – talán éppen a magyar hírszerző és felderítő szervek, s így rajtuk keresztül a politikai erők dezinformálása céljából –, hogy a Bánág magyar volt és magyar lesz(!), a németek ne reménykedjenek, hogy valamiféle autonóm német tartomány fog alakulni, a szerbek hasonlóképp ne tápláljanak túlzott reményt, hogy a terület vissza fog kerülni Szerbiához!¹²

Szeptembertől az egész volt jugoszláv Bánág, illetve a NEDIC-kormány fennhatósága alá került. A belgrádi kollaboráns kormány a német kormánnyal kötött szerződése értelmében vállalta, hogy a Bánágban helyreállítja a rendet, ennek fejében a német haderő megszálló alakulatait kivonja onnan. Feltételezett titkos megállapodás szerint Németország a területet ténylegesen visszaadja Szerbiának, ha fenti vállalt kötelezettségét a szerb bábállam maradéktalanul teljesíti. Október közepére azonban teljes zűrzavar tapasztalható az adminisztratív vezetés terén: a báni hivatal rendelkezéseit semmibe veszi a NEDIC-féle kormányzat és fordítva. A valóságos vezetés – most már közép- és alsó szinten is – a német katonai közigazgatás és a népi németek kezében van.¹³ November hónapban előzetes kiválasztás alapján helyi svábokat vittek a Birodalomba, ahol szakirányú beiskolázást nyertek, hogy visszatérve, mint kerületi rendőrfőnökök állhassanak szolgálatba szűkebb hazájukban.¹⁴

Gazdaság

A német megszállás kezdetétől fogva folyamatosan rosszabbodott a gazdasági helyzet. Már szeptemberben arról tudósítanak a felderítések eredményei, hogy a Bánágban küszöbön áll a gazdasági összeomlás. Rohamosan növekszik a munkanélküliség, az elbocsátások elsősorban a magyar nemzetiségűeket sújtják. Október második dekádjának végére a pancsovai járás magyar nemzetiségű lakosainak 90%-a kenyér nélkül maradt. Alapvető közszükségleti cikkek hiányoznak, nem lehet kapni petróleumot, deszkaanyagot, épületfát, vasárut, de a legtöbb gondot a szénhelyzet okozza. Szeptember második felében már az ún. tartalékszenet használja a vasút, aztán elfogy az is: október 1-je és 8-a között szünetel a vonatforgalom. Ugyancsak szénhiány miatt leállt a nagybecskereki villanytelep, vagonhiány miatt pedig ugyanott a Délvidéki Cukorgyár. Sepp ZWIRNER segédbán szigorú rendeletet adott ki, mely a különböző gabonafélék forgalmazását szabályozta, s tartalékképzés okán jelentős készleteket zárolt.¹⁵ Az óriási mértékű szerbiai áremelkedések miatt sok szerb kereskedő a Bánágban próbálkozik meg az üzlettel. Ezek a körülmények kedveztek a csempészet rohamléptekkel való elszaporodásának, mely nemcsak a szerb bábállam felé, hanem Magyarország irányába is folyt.¹⁶ Gyakorta előfordul, hogy német katonai (!) tehergépjárművek járnak át magyar területre, s amelyeket alkalmanként bánági sváb kereskedők vesznek igénybe, nyilván jó pénzért.¹⁷

Nemzetiségi viszályok, propaganda

A jelentések súlya minden esetben ezen fekszik leginkább. A nyár folyamán még voltak olyan feltételezések, hogy a magyarság számarányának és szellemi erejének megfelelő pozíciót fog elfoglalni a hamarosan magyar fennhatóság alá kerülő területen. A valóságban azonban augusztus végéig a legjobb

esetben is csak ellentmondásos események jellemezték a magyarság helyzetét. Így például a törökkanizsai járásban a sváb főszolgabíró augusztus 20-át ünneppé nyilvánította, kitűzette a magyar zászlókat és munkaszünetet rendelt el, ugyanakkor Párdányban a helyi rendőr tépette le a magyar zászlót ezen a napon.¹⁸ Szeptember elejétől fokozódó német, sőt, átmenetileg szerb nyomás is volt érezhető; a német dominancia az év végére teljesen egyértelművé vált. Napirenden volt a magyar hivatalnokok eltávolítása a közigazgatásból (az a kevés is), helyükre svábok, ritkábban szerbek kerültek. Több helyütt felvetették magyar nemzetiségük számára is, hogy jelentkezzenek „önként” a RAD¹⁹ egységeibe, németországi munkára. Így történt ez a pancsovai üvegyár 25 magyar dolgozója esetében is, akik közül csak 2 fő élt a felkínált „lehetőséggel”. A többi huszonháromnak felmondtak.²⁰ A magyarságra nézve hátrányos rendelkezések túlnyomó többsége nem központi elképzelés volt, hanem sokkal inkább helyi kezdeményezés, melyet az adott település, vagy járás közigazgatási és rendőri vezetői fogantatosítottak. A jelenség gyakorisága azonban az egész Bánságra jellemző, s a magyarokkal szembeni általánosan ellenséges hangulatnak volt következménye. A nagyikindai járás területén november elejére 22 óra utáni kijárási tilalmat rendeltek el a magyaroknak, a postaforgalmat Magyarországgal megtiltották. Kiutazási engedélyt magát magyarnak vallónak csak úgy adtak, ha az illető nyilatkozatot tett, hogy nem tér vissza. Ugyancsak ebben a járásban megtiltották a magyar csárdás táncolását (!).²¹ Igen komoly sérelme volt a bánsági magyarságnak, hogy az egykori jugoszláv hadseregben szolgált és áprilisban német hadifogságba esett magyar nemzetiségű katonákat még december elejére sem engedték haza.²² Enyhítőleg hatott, hogy mindezen diszkriminatív rendeletekkel szemben számos településen magyar nemzetőrséget (sic!) állítottak fel, mely a helyi – jobbára népi német – rendőri erővel közösen karhatalmi szolgálatot látott el.

A svábság a terület német fennhatóság alá kerülésével rövideSEN abszolút hatalmi pozícióba jutott. A Birodalomból „importált” ideológia nyomán súlyos nemzetiségi ellentét alakult ki a svábok és magyarok, valamint szerbek között. A Kulturbund²³ tagjai gyakran terrorizálták a más nációhoz tartozókat, s erre különös lehetőségük adódott a hivatalos rendfenntartó erők mellett gyakorolt segédrendőri funkciók ellátása közben, mintegy szabályos keretet adva egyébként törvénytelen, s nemritkán brutális fellépésüknek. Persze volt példa arra is, hogy a német Kulturbund és a magyar nemzetőrség tagjai a legnagyobb egyetértésben járőröztek, közös céljuknak lakóhelyük közbiztonságának megteremtését tekintve.²⁴

A svábok igen komoly propagandát fejtettek ki a magyarokkal szemben, melynek fő vonulata abban állt, hogy a Bánság német volt és az is marad. Vádként rótták fel, hogy a magyarok a zsidókkal címborálnak és saját hazájukban sem tudják megoldani a zsidókérdést, ezért Magyarország is német fennhatóság alá fog kerülni, sőt, a háború után a magyaroknak is a zsidóság sorsa fog osztályrészül jutni.²⁵ Feketető községháza egyik hivatali helyiségében egy magyar tisztviselő kiakasztotta HORTHY Miklós arcképét, amit a helyi németek ledobattak onnan azzal, hogy a kormányzói pár zsidó származású (!).

A negatív példákön túl egy-egy korrekt eljárásról is érkezett hír. Ilyen volt példának okáért a Nagybecskereken székelő német katonai körzetparancsnok, REUTSCH százados fellépése is, aki a nála jelentkező helybéli svábok 500 aláírással megtámogatott kérvényét, mely szerint tiltsák be a magyarok részére a Bocskai-sapka viselését és más nemzeti jelvények kitűzését, a folyamodók szeme láttára széttépte, őket pedig elzavarta.²⁶

Érdekes, hogy bár a bánsági svábok – igazodva az új szemlélethez – számos, kirívóan diszkriminatív lépést tettek a többi nemzetiség, elsősorban a magyarok irányában, ezzel is igyekezően lojalitásukat bizonyítani, addig a birodalmi németek általában lekezelték, megvetették néptestvéreiket. Sok sváb szolgált a RAD-nál Németországban, s előfordult olyan eset, hogy hazainduláskor vasúti kocsijukra táblát akasztottak, amelyre ez volt rámásolva: „Banater Faulenzer” (bánsági semmittevők). Az ilyesfajta megalázás miatt sokuk nem is akart szabadságáról visszatérni a Birodalomba. Ezeket a Kulturbund „Faulenzer” feliratú karszalag viselésére akarta kényszeríteni.

A németeken túl még a szerbek voltak azok, akik kifejezetten ellenségesen viseltettek a magyarokkal szemben. Közvetlenül a Jugoszlávia széthullása és a jugoszláv hadsereg megsemmisülése utáni időszakban ez a probléma még nem jelentkezett oly erősen, mint kora ősztől kezdődően. Ez a tény a magyar csapatoknak a Dél-Bácskába való bevonulásán és a szerbek hagyományosnak mondható magyargyűlöletén túl még azzal is magyarázható, hogy a németek az „Oszd meg és uralkodj!” elvét alkalmazva a számukra is halálos ellenségnek számító szerbeket sikerrel uszították az öntudatos és feltétlenül a honvédség bevonulását váró bánsági magyarságra.²⁷ Miután a NEDIC-kormány formális hatalmat gyakorolt a Bánság felett, 1941 szeptemberétől egyre több egykori szerb katona- és csendőrtiszt, valamint tiszthelyettes öltötte fel és hordta nyilvánosan régi egyenruháját, gyakorta szándékosan

ingerelve ezzel elsősorban a magyarokat. A kommunista partizánbandákat a hatóság minden erővel üldözte, de a nem baloldali érzelműekből szerveződő, viszont ugyanolyan martalóc-jellegű csetnik szabadcsapatok helyenként akár karhatalmi feladatot is elláthattak²⁸, ami ugyancsak kitűnő alkalom adott a polgári lakossal szembeni erőszakoskodásra, főleg ha az magyar. A német megszállást követően a határőrizetet – legalábbis a Bácska felé eső magyar szakaszon – német birodalmi pénzügyőr alakulatok vették át, de ezeket december elejére szerb egyenruhát és jelvényeket viselő, helyi szerbekből toborzott csapatok váltották fel.²⁹

A Bánságban elszórtan élő bolgárok semmilyen szempontból nem érvényesíthették jogait, még egy bolgár tannyelvű, alsófokú iskolát sem állíthattak fel.³⁰ Lélekszámahoz képest a románság is meglehetősen erős propagandatevékenységet fejt ki – leginkább a verseci járásban és magában a városban –, melynek éle főleg a magyarok ellen irányul. A román határ menti falvakban ANTONESCU és a román hadsereg bevonulását várják, s azt, hogy az egész történelmi Bánság a román korona alatt fog egye-sülni.³¹

Mindezekkel szemben a torontáli magyarok igyekeztek hatékonyan fellépni, mely fellépésnek kétségtelenül legütöképesebb eszköze a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség volt, illetve az általuk meghirdetett „Magyar a magyarért!” mozgalom.³² Kevevárán például október közepéig még a levanteegyesület (!) is létrejött, valamint a Frontharcosok Egyesülete. Az utóbbi alakuló ülésén KOCSI (?) István, volt magyar királyi lovascsendőr törzsőrmester mondott „magasszárnyalású” beszédet. Ez az aktivitás a Bánság egész németek által megszállt területén december elejéig fokozatosan nőtt, s ebben nyilvánvaló szerepe volt a magyarság széles köreiben eluralkodó fokozódó elégedetlenségnek, melyet egyfelől a nemzetiségi elnyomás, másfelől a katasztrófális gazdasági helyzet gerjesztett.³³

Közbiztonság - rendfenntartás

A közbiztonság helyzete, mondhatni, a német fegyveres erők megjelenésének első napjától kezdve igen súlyos, hiszen azonnali fegyveres ellenállás bontakozott ki a szerbek részéről. Számos községben alakult polgárőrség, a falut megvédendő a fosztogató partizánoktól, csetnikektől. Az egész vizsgált időszakban jellemzőek a német katonák ellen elkövetett merényletek, szabotázscelemek, mely utóbbiak javarészt a vasútvonalak műtárgyainak és felépítményeinek rombolására irányultak, valamint a távíróvezetékek megrongálására. Ez a tevékenység annak ellenére nem lenyhült, hogy a német megszálló alakulatok mindenkor a legkíméletlenebb módon torolták meg ezeket az akciókat. 1941. július 18. és december 1. között német katonák és rendőrök, esetenként közreműködve a kulturbundistákkal több mint 200 főt végeztek ki nyilvánosan a Bánság területén, s ezeknek zöme szerb nemzetiségű volt. Ezentúl bevett gyakorlat volt az egyes falvakból való túszedés, vagy a fegyvertelen civil lakosság kirendelése vasútőrségbe. A rendet a Wehrmacht és a Waffen-SS itt tartózkodó csapategységein kívül a javarészt sváb-szerb legénységű rendőrség és csendőrség, a Kulturbund, a falusi polgárőrségek, és ahol volt, a magyar nemzetőrség próbálta fenntartani.³⁴

A zsidóság helyzete

A zsidónak minősülők sorsáról több, egymásnak ellentmondó információt tartalmaznak a jelentések. Amit bizonyosan meg tudunk állapítani az az, hogy a német megszállás alá került bánsági területről a zsidókat Törökbecsére és Törökkanizsára gyűjtötték össze, majd onnan hajón Belgrádba szállították őket, s ez a művelet legkésőbb november elejére befejeződött. A volt zsidóvagyonnal rendkívül sok visszaélés történt. Ez a legtöbbször azt jelentette, hogy elloptak tőlük mindent, amit lehetett. Gyakori volt, hogy a jobb módú svábok fosztották ki üresen álló házaikat. Előfordult, hogy a kulturbundisták megverték olyan jóérezésű sváb embereket, akik nehezményezték, szóvá tették ezeket a lopásokat. Indok az volt, hogy aki zsidóvagyonra ment, az zsidóbérenc, s nem lehet jó német. A nagyikindai zsidók elszállítása után maguk a rendőrség állományába tartozók és hivatalnokok rabolták ki az üresen maradt ingatlanokat, s mire három nap múlva kezdődött volna a hivatalos leltározás, már nem maradt semmi. Nem mindenütt hunytak e fölött szemet. Pancsován letartóztattak több helyi sváb rendőrségi tisztviselőt és egy SS-altisztet, akiket a Birodalom számára lefoglalt zsidóvagyon eltulajdonításával, megdézsmálásával vádoltak. Ügyükben a német tábori csendőrség kezdte meg a nyomozást.³⁵

Következtetések

Az imént összefoglalt jelentéseket a Honvéd Vezérkar főnökéhez terjesztették fel azzal a céllal, hogy – több más helyről beérkező, hasonló felderítési eredményekkel, vagy más úton szerzett egyéb információkkal együtt – feldolgozzák, kiértékeljék, elősegítve ezzel a Bánságba majdan bevonuló katonai közigazgatási szervek naprakész, pontos és hasznos tájékozottságát. Nem ismerünk sajnos más jelenté-

seket azokon kívül, melyeket itt igyekeztem görcső alá venni, illetve azokon kívül, melyekre dolgozatom első felében már tettem utalást. Nagy hiány, hogy nem maradtak fenn a katonai hírszerzés vonalán beérkezett adatok, mivel feltételezésünk szerint azok lehettek még olyan minőségi munka eredményei, mint amelyet a Magyar Királyi Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnoksága is produkált.³⁶

A jelentések szerkezetét, felépítését és részletgazdagságát vizsgálva állíthatjuk, hogy az általunk tanulmányozott anyagok mindenképpen gerincét képezhették egykor a VKF Bánságra vonatkozó adatbázisának. A szakmai felkészültségen túl az eredményesség kulcsa a rendelkezésre álló – megítélésünk szerint – meglehetősen nagyszámú bizalmi egyén lehetett. Az egyes jelentések kelezése közt eltelt idő maximum három hét, a legkisebb időköz csak egy hét. Ily kevés eltelt nap után friss adatokkal, egy újabb 5–15 oldalas jelentéssel előállni a célterület majd mind a 13 járására vonatkozóan, ez olyan teljesítmény, amelyet akár több tucat, megfelelően elhelyezett bizalmi egyénre lehetett csak alapozni. Ha azt nem is tudjuk, hogy a Magyar Királyi Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnoksága hány embert mozgatott, ebben a több mint féléves időszakban, LÁM Dezső szegedi rendőrkapitány-helyettes felterjesztéséből azt mégis ismerjük, hogy ő bizalmi átalányának alacsony volta miatt nem tudta hírszerző szolgálatát a Bánság felé kellőképpen kiépíteni, s így legnagyobb részben csak a határon átjövő ismerőseitől tud értesüléseket beszerezni. Hasonló volt a helyzet a már ugyancsak citált magyarkanisai rendőrkapitánysági jelentésekkel: ők is a határon átjövőket kérdezték ki. Ez az elégtelen és kevés megbízható forrásbázis is oka annak, hogy ezek a rendőrségi eredmények meg sem közelítik azt, amit a csendőrségnek sikerült elérni.

Persze ők is vallottak kudarcot. Érdemes mindjárt jobban szemügyre venni az augusztus 30-i jelentést, mely bizonyos szempontból teljesen elüt az utána következő összes többitől. Ez a különbség pedig abban domborodik ki, hogy túlzottan, mai szemmel nézvést indokolatlanul optimista a bánsági magyarság további sorsát illetően. Gyanúsán sok olyan információt vonultat fel, amelyről három héttel később, a szeptember 24-iben már megközelítőleg sincs szó, sőt, inkább kifejezetten az ellenkezőjéről. Történhetett tévedés, bekerülhettek nem kellőképpen ellenőrzött adatok, valószínűbbnek tartjuk azonban, hogy szándékosan és módszeresen terjesztett dezinformációval állunk szemben. Ezt ugyan minden kétséget kizáróan bizonyítani nem tudjuk, de a különböző népcsoportokat egymás ellen kijátszó német politika eszközei közé teljes mértékben illeszkedik egy ilyesfajta manőver.

Szembeötlő a precizitás és a szívós módszeresség is. Számos helyen közölnek a jelentések konkrét, személyekhez kötődő eseményeket, de még ennél is érdekesebbek azok a részek, amelyek a kiemelkedőbb posztokat betöltő személyek magyar szempontból való megbízhatóságát taglalják, korábbi viselkedésüket a szerb uralom alatt és jelen időben, a német befolyás kezdete óta. Nemcsak az ideológiai hovatartozásról, közéleti szerepről kaphatunk képet, hanem alkalmasint terhelő magánéleti vonatkozásokra is fény derül.

Csak a tárgyalt időszak után eltelt évek, évtizedek történéseinek ismeretében állapíthatjuk meg, hogy a jó helyről begyűjtött, kellőképpen ellenőrzött adathalmazt – felhasználva nyilván a múltbéli tapasztalatokat is – professzionálisan dolgozták fel a központi nyomozó parancsnokságon. Az 1941. október 16-i iratban terjedelmesebb rész foglalkozik a szerbség magatartásával, a csetnikszervezet és a bolsevik ideológiájú partizánmozgalom közös gyökerével, mozgatórugójával és céljával, jelesen a sovíniszta alapon álló, független nagyszerb állam megteremtésének kérdésével. Vácsolja a már rendelkezésre álló erőket, felhívja a figyelmet a szerb hegyvidéki területeken többé-kevésbé már megalakult partizán-hadseregre, leírja a velük való elkövetkezendő háború milyenségét, s láttatja – legalábbis az ilyen típusú szerb fegyveres erőkkel való harc miatt – a honvédség Bánságba való bevonulásának irrealitását. Mindezt – tekintve az iratok kelezésének időpontját – messzemenően figyelemre méltónak tartjuk.

Feltétlenül meg kell említenem, hogy a középpontban a bánsági magyarság sorsa, helyzete áll, mégis úgy, hogy a többi népcsoportról is megkapunk minden szükséges tudnivalót. Egyértelmű, hogy nemcsak a magyar szervezetek, közösségek soraiban voltak az adatszolgáltató informátorok beépítve, hanem a „túloldalt” is, s itt leginkább a Kulturbundra, illetve a német-sváb hivatali apparátusra gondolunk. A szerb csetnikszervezetben, vagy a partizánok között már jóval valószínűtlenebbnek tartjuk a bizalmi egyének jelenlétét, de ez nyilvánvalóan még inkább hipotetikus feltevés.

Végül nem mehetünk el szó nélkül amellet a tény mellett sem, hogy – a csendőrségtől egyébként megszokott módon – a felterjesztett összefoglalókban semmiféle részrehajlást nem tapasztalhatunk. Ami adat birtokába jutnak, s az számottevő, akkor azt közlik, torzítás nélkül. Ha valamilyen apró pontatlanság mégis becsúszik, úgy azt – amennyiben ennek ténye kiderül – a következő jelentés korrigálja. Hogy a jelentések tárgyilagossága valóságos, annak alátámasztására a legjobb példa a Délvidéki

Magyar Közművelődési Szövetség belső állapotának leírása. Részletesen taglalja az ott dülő pártoskodást, a két táborra való szakadást, s az egyik csoport másik ellen való alattomos áskálódását.

Dolgozatunk végéhez közeledve tisztában vagyok azzal, hogy meglehetősen csekélyek a levonható tanulságok, következtetések, s azok sem állanak igazán szilárd talajon, hiszen a vélt bizonyítékok többszörösen közvetettek. Vajon milyen előkészületek előzték meg ezt a bánsági hírszerző műveletet? Kik vettek benne részt? A kérdéses személyek mikor szervezték be a felderítendő szervezetbe, hivatalba, vagy közösségbe? Milyen körülmények közt szerezték meg és juttatták el az információkat? A legfontosabb és legérdekesebb kérdésekre, amelyek egy ilyen anyag kutatása közben felmerülnek a történelemben, nem tudok választ adni és remény sincs arra, hogy ezek valaha is kiderülhessenek. De azzal, hogy e néhány érdekesítő leírást hordozó aktáról sikerült levérni a port, talán szerényen hozzájárulhattam egyrészt a Magyar Királyi Csendőrség hírszerző tevékenysége történetének amúgy sem túl előrehaladott állapotban lévő feltáráshoz, másrészt pedig a bánsági magyarság 1941. évi, ugyancsak alig ismert helyzetének bemutatásához.

Jegyzetek:

¹A német eredetű „Bánát”-tal szemben szándékosan használtam a XIX. század során keletkezett „Bánság” szót annak ellenére, hogy a vizsgált 1941. évi iratanyagokban zömmel „Bánát”-nak említik az adott területet.

²A Magyar Királyi Csendőrséget az 1881/III. tc. a közbiztonsági szolgálat szervezéséről címmel hozta létre. A törvény el. § szerint: „A közbiztonsági szolgálat ellátására katonailag szervezett Magyar Királyi Csendőrség állítatik fel.” A katonailag szervezett kifejezés a testület személyi állománya körében megvalósuló függelmi viszonyokra vonatkozott. A csendőrök ugyanis személyükben katonának minősültek, katonai rendfokozatot viseltek, a katonákra vonatkozó jogosultságok és kötelezettségek vonatkoztak rájuk, a honvédelmi tárca alárendeltségébe tartoztak, ahol külön osztály foglalkozott a csendőrök személyi ügyeivel.

A csendőrség azonban mint rendvédelmi szervezet a belügyi tárca alá tartozott. A csendőrség feladatkörébe honvédelmi teendők nem tartoztak. A hadra kelt seregnél azonban a rendfenntartási feladatkör a csendőrség kompetenciáját gyarapította. A tábori csendőrség azonban a haderőn belüli rendet volt hivatott fenntartani. Ellenséges katonai erőkkel szembeni tevékenységben való részvétel nem tartozott a feladatai közé.

A hírszerzés nem volt csendőrségi feladatkör. A Magyar Királyi Csendőrség felderítésben való részvételét nyilvánvalóan az indokolta, hogy a Bánságot a magyar állam vezetése Jugoszlávia megszünése után nem tartotta külföldnek. (a szerk.)

PARÁDI József (szerk.): *A magyar rendvédelem története*. Budapest, 1996² Osiris.

³RÁNKY György – PAMLÉNYI Ervin – TILKOVSKY Lóránt – JUHÁSZ Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország 1933-1944*. Budapest, 1968, Kossuth, 575. p. WEIZSÄCKER külügyi államtitkár feljegyzése RIBBENTROP külügyminiszterhez 1941. ápr. 12.

⁴Loc. cit. 578. p. WEIZSÄCKER külügyi államtitkár távirata RIBBENTROP külügyminiszterhez 1941. ápr. 17.

⁵Loc. cit. 577. p.

⁶Loc. cit. 580. p. RIBBENTROP távirata ERDMANNSDORFF budapesti német követnek 1941. ápr. 21.

⁷Loc. cit. 586–587. p. WEIZSÄCKER külügyi államtitkár feljegyzése SZTÓJAY Döme berlini magyar követtel folytatott megbeszéléséről 1941. máj. 20. és 28.

⁸DOMBRÁDY Lóránd – TÓTH Sándor: *A magyar királyi honvédség 1919-1945*. Budapest, 1987, Zrínyi, 180. p.

⁹A Magyar Királyi Csendőrség szervezetében a bünyügyi szolgálat 1939-ig nem különült el. A csendőrtisztek ugyanis az állampolgárokhoz közvetlenül kapcsolódó szolgálati feladatokat nem láthattak el. Teendőiket a szervezet irányítása, a személyi állomány nevelése alkotta. Az ügyek konkrét kimenetelét nem befolyásolhatták. Joguk volt az ellenőrzésre, abban a tekintetben, hogy a legénységi (altiszti) személyi állomány a vonatkozó törvényi szabályozás szerint látja-e el szolgálati feladatait. Az ügyek vitelére vonatkozó konkrét parancsokat azonban nem adhattak.

A csendőrségen belüli bünyügyi szolgálati ág létrehozásakor is ez az elv érvényesült. A parancsnoki helyekre tiszték kerültek, a bünyügyi munka konkrét végrehajtását pedig kitűnően felkészített altisztek valósították meg.

A Magyar Királyi Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnoksága a csendőrség főfelügyelőjének közvetlen alárendeltségében működött. A parancsnokság több alosztályból állt. A parancsnokság szakmai felügyeletével működtek a csendőr kerületparancsnokságok szervezetébe tartozó nyomozó alosztályok.

A csendőrségi nyomozó szolgálat létrehozása előtt is folyt már a testületnél nyomozó munka. A nyomozati tevékenység azonban szervezeten belül nem különült el. A nyomozó munka szervezeti önállóságának egy halvány csírája létrejött ugyan a dualizmus időszakában, a járásörmesterségek formájában. A járásörmesterségek feladatköre is vegyes volt azonban, hiszen a járásukra kiterjedően az ott szolgálatot teljesítő csendőrök felett ellenőrzési jogkörrel rendelkeztek. (a szerk.)

- PARÁDI József: A polgári magyar állam első központosított közbiztonsági szervezete a Magyar Királyi Csendőrség. *Belügyi Szemle*, XXXVII. évf. (1989) 2. sz. 35-40. p.

- 71 464/1930. BM rendelet a csendőrségi nyomozó szolgálatról.

¹⁰Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) VKF 1. oszt. 6775/eln.-1941.

¹¹HL VKF 1. oszt. 6131/eln.-1941. aug. 30. A jelentés soraiból egyértelműen következik.

¹²Loc. cit.

¹³Loc. cit. 6352/eln.-1941. szept. 24.

¹⁴Loc. cit. 6775/eln.-1941. nov. 27.

¹⁵V.ö. a 11-es jelzettel!

¹⁶HL VKF 1. oszt. 6510/eln.-1941. okt. 16.

¹⁷Loc. cit. 6562/eln.-1941. okt. 25.

¹⁸Loc. cit. 6131/eln.-1941.aug. 30. és 6352/eln.-1941. szept. 24.

¹⁹Reichsarbeitsdienst (Birodalmi Munkaszolgálat)

²⁰V.ö. a 16-es jegyzettel!

²¹ HL VKF 1. oszt. 6624/el. -1941. nov. 5.

²² Loc. cit., 6833/el. -1941. dec. 4.

²³ 1921-ben alakult német nemzetiségi közművelődési egyesület a Bánságban.

²⁴ HL VKF 1. oszt. 6594/el. -1941. nov. 1. A magyarbizniszi rendőrkapitányság jelentése

²⁵ Értsd: a deportálás.

²⁶ V.ö. a 21-es jegyzettel!

²⁷ Ez a tény a jelentések zöméből egyértelműen kiderül.

²⁸ V.ö. a 16-os jegyzettel!

²⁹ V.ö. a 22-es jegyzettel!

³⁰ V.ö. a 16-es jegyzettel!

³¹ V.ö. a 21-es jegyzettel!

³² V.ö. a 16-es jegyzettel!

³³ V.ö. a 16-os és 22-es jegyzetekkel!

³⁴ Ezt alátámasztja az összes csendőrségi jelentés, valamint a magyarbizniszi rendőrkapitányság jelentései is.

³⁵ Loc. cit.

³⁶ A csendőrség intézményét Magyarországon háromszor hozták létre (1949-ben, 1881-ben és 1919-ben.) és háromszor szüntették meg (1867-ben, 1919-ben és 1945-ben). Mindhárom alkalommal deklaráltak politikai motívumok miatt került sor a testület feloszlatására.

A vizsgált időszakban a szervezete már maga mögött tudott két feloszlatást. Magyarországon a csendőrség intézményét először a Habsburgok hozták létre az 1848-49-es forradalom és szabadságharc leverése nyomán. A csendőrség Franciaországból Lombardián keresztül került a Habsburg Birodalomba. Napóleon tündöklése idején a Lombard tartomány a Francia Császárság befolyási övezetét gyarapította, így ott a francia állammodellt vették át. Ennek pedig részét képezte a csendőrség. Miután Lombardia visszakerült a Habsburg Birodalomba a csendőrséget nem oszlatták fel, mivel a testület kiváló eredményeket produkált a rendfenntartás terén. A neoabszolútizmus államapparátusának kiépítése során pedig a kitűnő közbiztonsági helyzetet produkáló szervezetet elterjesztették az egész birodalomban. A Kárpát-medencében azonban a szervezet a Habsburg elnyomás egyik aktív kivitelezőjévé is vált. Ezért a kiegyezéskor a testületet feloszlatták, mivel a rendfenntartás a két társult ország azaz az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság belügyének számított amelyet önállóan rendezhettek.

A Magyar Korona alá tartozó területeken csupán Erdélyben és Horvátországban maradt meg egy-egy csendőrkerület. Az erdélyi csendőrség fennmaradását biztonsági okok indokolták. Erdély térségét ugyanis a hadvezetés valószínű hadművelési területnek tekintette. E térségben pedig elsőrendű érdek volt a szilárd közbiztonság fenntartása. A csendőrség esetleges feloszlatása után pedig nem lett volna olyan szervezet, amely a korábbi közbiztonsági állapotokat fenn tudta volna tartani. Az erdélyi csendőrkerület fennmaradása azonban nem állt összhangban a kiegyezési törvény tartalmával (Reichsgesetzblatt 1867.Nr.146; Corpus Iuris 1867/XII. tc.) ezért 1876-ban az erdélyi csendőrkerületet áthelyezték a Magyar Királyi Honvédség területileg illetékes alakulatának a parancsnoksága alá.

Végso megoldást a Magyar Királyi Csendőrség létrehozása jelentett, amelybe az erdélyi csendőrkerületet is betagolták. TISZA Kálmán kezdeményezésére. 1881-ben hozták létre a Magyar Királyi Csendőrséget. A XIX. században Európa szinte valamennyi országában felállítottak csendőrséget, mivel viszonylag gyorsan és olcsón volt képes kialakítani a polgári fejlődéshez szükséges közbiztonsági állapotokat, így a polgári államberendezkedés szilárd oszlopának bizonyult. Ehhez a csendőrség létrehozási európai tendenciához csatlakozott a Magyar Királyság a közbiztonsági szolgálat szervezéséről szóló 1881/II. törvénycikkkel. A Magyar Királyi Csendőrség valóban rövid időn belül kiváló közbiztonsági állapotokat teremtett működési területén.

A Magyar Királyi Csendőrséget a Tanácsköztársaság időszakában beolvastották a Vörös Őrségbe. A szervezet szellemi vezetését pedig a gróf KÁROLYI Mihály környezetébe tartozó GENCSY Arnold cső. alez. nyugállományba helyezte miután KÁROLYI kinevezte őt a testület élére. Ilyen állapotban a testület ugyan nem jelentett veszélyt a Tanácsköztársaságra, azonban az egyetlen csendőrségi erőkoncentrációt a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében állomásozó csendőr zászlóalj a CSERNY-különítmény 1919. május 5-én váratlanul megrohanta és lefegyverezte. A testület potenciális szellemi vezetőjét, szűkebb környezete tagjaival (FERY Oszkár altbgy., MENINKA János cső.alez. és BORHY Sándor cső.alez.) a Lenin-fiúk lakásukról elhurcolták, és Mozdony utcai laktanyájuk pincéjében agyonszurkálták, majd a holttesteket a Dunába dobták. Az eseményekről mit sem tudó – mintegy 12.000. főnyi – csendőrségi személyi állomány, a Vörös Őrség kötelékében továbbra is igyekezett fenntartani a rendet.

A Tanácsköztársaság leverését követően a Magyar Királyi Csendőrséget minimális módosításokkal újjászervezték. Újjászervezése után mintegy 10 évvel hozták létre a bűnügyi munka szervezeti kereteit, melynek élén a Központi Nyomozó Parancsnokság állt. A Csendőrségi Bűnügyi Szolgálat létrehozása után alig több mint 10 évvel már hírszerző munka végzésére is alkalmas volt a szolgálati ág.

E téren a testület rendelkezett némi hagyományokkal, hiszen a dualizmus időszakában a Magyar Királyság külső határainak a túlodali térségére irányuló felderítő munkában már részt vett a Magyar Királyi Csendőrség, bár ekkor még alárendelt szerepkörben. (a szerk.)

- CSAPÓ Csaba: *A Magyar Királyi Csendőrség története 1881-1914.* Pécs, 1999, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány. /Pannónia Könyvek./

- KAISER Ferenc: *A Magyar Királyi Csendőrség története a két világháború között.* Pécs, 2002, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány. /Pannónia Könyvek./

- PARÁDI József: *Rendvédelem a határokon a XIX-XX. században.* II. köt. *Csendőrség a határőrizetben.* Budapest, 2003, Típic Design Kft.

- REKTOR Béla: *A Magyar Királyi Csendőrség oknyomozó története.* Cleveland, Ohio, USA, 1980, Árpád Könyvkiadó Vállalat.

- SZAKÁLY Sándor: *A magyar tábori csendőrség története 1938-1945.* Budapest, 2000, Ister.